

ДИСЛЕКСИЯ – РЪКОВОДСТВО ЗА ПРЕПОДАВАТЕЛИ

Нов български университет е академична институция, ориентирана към нуждите на своите студенти. Университетът предлага среда за развитие, която е съобразена с уникалните потребности на студентите, и дава образование, насочено към развитието и усъвършенстването на личността. Във връзка с това за обучението на студенти с **дислексия** в Нов български университет са създадени условия, съобразени с техните уникални потенциални възможности.

Какво представлява дислексията?

За някои деца овладяването на четенето, писането, оперирането с лингвистични и математически символи се оказва сериозно предизвикателство. За разлика от връстниците си те се научават на тези умения по-трудно. Като възрастни те четат по-бавно от другите, разместват позицията на буквите в думите, трудно следят редовете, допускат грешки в писането, изпускат или заменят букви и цифри. Могат да изглеждат невнимателни, разсеяни, неорганизирани или просто по-бавни. Често са етикетирани като „мързеливи“ или „глупави“. Специалистите обаче наричат това състояние *дислексия* или *специфични нарушения на способността за учене*.

През 2001 г. Британската асоциация по дислексия (British Dyslexia Association) дефинира проблема като „сложно неврологично състояние, чиито симптоми засягат много от областите на ученето и се проявяват основно като специфична трудност в четенето и писането, със съпътстващи прояви в математическите, музикалните, моторните и организационните умения, като не е задължително всички изброени области да бъдат засегнати“.

Според американското дружество по дислексия „Orton Society“ „дислексията се проявява чрез трудности в овладяването на езика, включително и фонологичната преработка, както и трудности в процесите четене, писане и в някои случаи при смятане. Тя не се дължи на липсата на стимули, на сензорни увреждания, на неподходящо преподаване или на неподходящи условия, въпреки че може да съжителства с тях“.

Дислексикът е със средно или над средното ниво на интелигентност, няма сензорни, неврологични, психиатрични или емоционални проблеми; неговите дисфункции не се влияят пряко от културни и икономически фактори, както и от въздействия на средата. Проблемите на дислексиците също така не са резултат от мързел, недостатъчно учене, инат или нежелание. Нещо повече – те полагат доста повече усилия и използват уникални когнитивни стратегии за справяне с различни задачи.

Основната причина за трудностите, които изпитват дислексиците, се крие в различния начин на преработка на постъпващата информация, в нейното класифициране, съхранение, диференциране и прехвърляне. Тази различна преработка, съчетана с добри потенциални възможности, прави дислексика уникален, често смятан за гений или демонстриращ нов тип мислене в еволюционен аспект.

Как да разпознаем дислексичните студенти?

Тъй като дислексията основно се характеризира със специфични грешки в четенето и писането, тези прояви ще бъдат разгледани подробно по-надолу. Познаването на тези конкретни затруднения ще Ви бъде от голяма полза! Разпознаването им в писмената изява на студентите ще Ви позволи да ги насочите за консултация, експертна оценка и определяне на индивидуални условия за оценяване.

Основен диагностичен критерий за определянето на дислексичния профил е:

- Несъответствието между интелектуалните способности и демонстрираните умения за използване на писмената реч (четене и писане).

Също така, се наблюдава:

- Несъответствие между езиковата изява на ниво устна и писмена реч, т.е. дислексикът винаги се изразява много по-лесно и по-добре устно, отколкото писмено. Например при писане речникът е много по-беден, отколкото в устната реч. Често дислексикът неправилно конструира изречения при спонтанно писане, докато подобни затруднения не се демонстрират в устната реч.

Други диагностични симптоми могат да бъдат:

- *специфични* грешки в четенето, писането и правописа (*различни* от типичните грешки на неовладелите правописа);
- затруднения в структурирането на писмен текст;
- нарушения на зрителната и/или слуховата перцепция;
- особености на краткосрочната памет;
- трудности в зрително-моторната координация;
- затруднения с оперирането с цифри и числа;
- трудности при организиране на времето и при планиране на дейности;
- затруднена пространствена ориентация (определяне на посоките ляво/дясно);
- затруднения в изговарянето на многосрични думи.

Четене

Специфични грешки

- Замени на букви при четене. Могат да се изразяват в замяна на визуално сходни графеми: такива, които имат еднаква форма, но са различно разположени в пространството (Е-Ш) или такива – със сходна форма и елементи (Л-П, Л-А, а-о). Много характерни са още замените на акустично сходни графеми. На гласни: четат *ни* вместо *не*, или *кун* вместо *кон*; на съгласни (най-често на сонори, съскави/шушкави, звучни/беззвучни): четат *наса* вместо *маса*, *биле* вместо *пиле* и т.н. Наблюдават се и затруднения в оперирането с дифтонгите (и техните графеми) Ю и Я, както и с глайда Й.
- Пропускане на графеми. Най-често се пропускат буквите на гласните звукове, например четат *катрица* вместо *катерица*.
- Огледално четене.
- Разместване на позицията на буквите в думите или разместване позицията на цели срички. Например четат *патса* вместо *паста* или *прореждрането* вместо *подреждането*.
- Често изпускат (не обръщат внимание) на предлози, съюзи, частици.
- Графемно-фонемното съотнасяне става значително по-бавно. По-бавно прехвърлят графемата към съответната фонема, което особено си личи при декодирането на представките и окончанията в думите. Ето защо, често могат да прочетат *труден* вместо *затруднения*.
- Затруднения при проследяването на редовете.
- По-бавен темп на четене. Често забравят началото на изречението, връщат се, за да декодират отново, усещат допуснатите грешки, поправят ги, пак се връщат в началото на изречението, докато накрая се справят. Често след прочетени няколко изречения се връщат отново към началото на цял абзац, за да бъдат подпомогнати от семантиката.
- Силно притеснение от четене на глас, което е бавно и често е с нарушена интонация.

Силни страни на четенето

Специфична характеристика на дислексичното четене е фактът, че независимо от бавния темп, затрудненото графемно-фонемно прехвърляне и допускането на специфични грешки, дислексиците нямат никакви проблеми със семантиката на текста. Иначе казано, трудностите

са в уменията за декодиране при четене, но не и в разбирането. Независимо колко време ще му отнеме прочитането на даден текст, дислексикът ще разбере правилно информацията, която този текст предава, няма да има проблем с нейното осмисляне и последващо предаване.

Писане

Специфични грешки

- Замени на букви при писане. Аналогично на грешките в четенето и тук наблюдаваме замени както на визуално сходни графемни (особено на ръкописните *т-ш*, *Л-А*, *п-т*, *и-ц*, *ш-щ*, *а-о* и др.), така и на такива, чиито звукове имат акустично сходна характеристика (особено на сонори, съскави/шушкави, звучни/беззвучни съгласни) и на двойките гласни [а-ъ, о-у, е-и]. Наблюдават се и затруднения в оперирането с дифтонгите (и техните графемни) Ю и Я, както и с глайда Й.
- Пропускане на графемни. Често се изразява в изпускане на буквите на гласните звукове, редукция на срички от струпани съгласни и пропускане на консонант, при струпване на сричковата граница. Например: *пишат слди* вместо *следи*, *хаст* вместо *хрст*, *пата* вместо *паста*.
- Огледално писане.
- Разместване позицията на буквите и сричките в думата.
- Често изпускат предлозите или ги сливат със следващата дума.
- Отделяне на представката от корена и изписването ѝ като предлог.
- По-бавно фонемно-графемно съотнасяне, което основно се изразява в грешки на писменото кодиране на представките и окончанията в думите.

Както се вижда, затрудненията във фонемно-графемното прехвърляне най-вече се изразяват в трудности при преработката на предлозите, префиксите и окончанията. Като следствие от това се генерират множество грешки в писането, най-честите от които са: сливане на предлога със следходната дума (Котето се катери *подървото*.); отделяне на префикс и употребата му като предлог (Котето се *по катери* на дървото.); неусвоени граматични правила за употреба на сравнителна степен (Кучето е *по силно* от котето. Котето се разхожда *по-тротоара*.); отделяне на окончание и употребата му като лично местоимение или въпросителна частица (През есента *дъждове те* са често явление. Децата са *нарисува ли* картини.). Независимо от това, че тези грешки изглеждат елементарни, напълно възможно е те да съпътстват дислексика през целия му живот.

- Значително по-бавен темп на писане, особено на ръкописното писане. Като цяло предпочитат използването на компютър за създаване на собствен текст. Ако се налага да използват писането на ръка, предпочитат печатните пред ръкописните букви.
- Често се наблюдават и грешки при пунктуацията, които са свързани с дефицита на зрително-пространствената ориентация, която в повечето случаи дислексиките демонстрират. Доста характерна грешка е пропускането на главна буква в изречението или неправилната употреба на графичните знакове.

Силни страни на писането

Аналогично на процеса четене и тук затрудненията са основно в областта на фонемно-графемното прехвърляне и кодирането на писмен текст. Дислексикът се справя успешно с конструирането на собствено писмено изказване и с предаването на собствени мисли и идеи чрез писмената реч.

Правопис

По отношение на овладяването на граматиката и правописа трябва да имаме предвид, че дислексикът не се различава особено от останалите студенти. В началния етап от огромява-

нето всички деца допускат идентични грешки, докато постепенно овладеят граматичните и правописните правила на родния си език. Нещо повече – с възрастта дислексиците демонстрират правилна употреба на правописа, съпътствана от генерирането на множество *специфични грешки* (описани по-горе) в писмения си текст. Това е и един от начините за диференциране на дислексията от неграмотността.

В същото време, един от сериозните проблеми, свързани с овладяването на правописа, е недостатъчно пълноценната диагностика и терапия на дислексията в съвременната българска клинична практика. Епидемиологичните проучвания, реализирани за рамките на град София, показват, че около 18 % от децата в начална училищна възраст изпитват трудности в процеса учене. Част от тази популация (6,81%) демонстрира специфични нарушения или дислексия. Специалистите смятат, че реално този процент е значително по-висок. За съжаление не се наблюдават добри практики за скрининг-изследване и диагностика на особеностите в детското развитие. Ето защо голяма част от децата с дислексия израстват със самочувствието и самооценката на „малко глупави“, намиращи се в състояние на непрекъснато повтарящ се неуспех и неудовлетвореност от неспособността да отговорят на очакванията на другите. Когато не знаят за съществуването на реалния си проблем – дислексията – и без подкрепата на специализирана помощ, те много често развиват негативно отношение към ученето и нежелание да използват писмения код за приемане и предаване на информация. Често такива деца демонстрират и в по-зряла възраст правописни грешки, които са съчетани с дислексичните прояви.

Във връзка с това трябва да имате предвид, че голяма част от нашите студенти разбират едва в университета, че не са глупави или мързеливи, а имат проблем, наречен „дислексия на развитието“ където добрите потенциални възможности са задължително условие.

Какво още мога да науча за силните страни на хората с дислексия?

Твърди се, че дислексици са учени като Айнщайн и Едисон, художници като Леонардо да Винчи, известни актьори като Том Круз и Силвестър Сталоун, режисьори като Акира Куросава, политици като Джордж Буш младши.

Американската правителствена агенция, отговорна за националната правителствена програма за космически изследвания (NASA) има изискване във всеки научен отдел на агенцията да работи по един дислексик.

Насоки за работа с дислексични студенти

- В процеса на преподаване:
 - Обърнете специално внимание дали студентът се е снабдил със CV-то на вашия курс.
 - Насочете студента към по-интензивно ползване на качените от вас материали в Moodle.
 - Ако предлагате handouts на студентите си, осигурете и екземпляри с по-едър шрифт.
 - Ако е възможно, предоставяйте му и абстракти на всяка ваша лекция.
- В процеса на оценяване:
 - По възможност оценявайте студента с дислексия устно, а не писмено.
 - Би било добре да не прави презентации и да не чете на глас пред останалите колеги.
 - Ако го изпитвате писмено, подгответе изпитен материал с по-голям размер на буквите.
 - На изпита му дайте поне 30% повече време за работа, отколкото на останалите.
 - Ако на изпита трябва да пише, би било по-добре да го прави на компютър.
 - При оценяване на писмената му работа не намалявайте оценката заради пунктуацията и правописа му.

Екип

За разбирането на проблема, за експертна оценка, за определянето на конкретни стъпки в учебния процес, за начина на оценяване и за по-доброто удовлетворяване на специфичните нужди на дислексичните студенти се грижи екип от специалисти, който обхваща различни области от научното познание – психология, лингвистика, психолингвистика, логопедия, семиотика и оценяване:

- доц. д-р Екатерина Тодорова, e.todorova@nbu.bg
- проф. д-р Кристиан Банков, kbankov@nbu.bg
- гл.ас. Бойка Бъчварова, bbuchvarova@nbu.bg
- преп. Георги Цонев, gtsonnev@nbu.bg
- Сава Керелезов, skerelezov@nbu.bg

Ако се нуждаете от допълнителна информация, а и във връзка с всеки отделен конкретен случай сред Вашите студенти, не се пропускайте да се свържете с нас!